

УДК 81'374

UDC 81'374

ІНКАРПРАВАННЯ ТЛУМАЧАЛЬНЫХ СЛОЎНІКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІНГВІСТЫЧНАЙ ТЭРМІНАГРАФІІ

INCORPORATED EXPLANATORY DICTIONARIES IN BELARUSIAN LINGUISTIC TERMINOGRAPHY

Д. В. Дзятко,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
універсітэта імя Максіма Танка

D. Dzyatko,

PhD in Philology, Associate Professor, Head of the
Department of Linguistics and Linguodidactics of
Belarusian State Pedagogical University named
after Maxim Tank

Паступіў у рэдакцыю 25.09.19.

Received on 25.09.19.

У артыкуле абгрунтоўваецца тэзіс, што на працягу значнай часткі XX–XXI стагоддзяў беларуская лінгвістычная тэрмінаграфія развівалася ў непасрэднай сувязі з іншымі галінамі тэрмінаграфіі пад істотным уплывам канкрэтных сацыяльна-палітычных абставін. Пры вывучэнні інкарпаваных слоўнікаў улічваюцца наступныя лексікаграфічныя параметры: аб'ём рээстра, функцыянальны тып, тып мікраструктуры.

Зроблена выснова, што тлумачальныя інкарпаваныя слоўнікі лінгвістычных тэрмінаў з'яўляюцца дастаткова важным сегментам беларускай тэрмінаграфіі. Ва ўмовах, калі тэрмінаграфія прэтэндуе на статус самастойнай лінгвістычнай дысцыпліны, якая аб'ядноўвае дасягненні лексікаграфіі, тэрміналогіі і лексікалогіі, асаблівасцею ўкладання інкарпаваных слоўнікаў з'яўляецца істотным для ўсведамлення агульнай гісторыі тэрмінаграфіі і станаўлення яе тэорыі.

Ключавыя словы: беларуская лексікаграфія, тэрмінаграфія, тэрміналагічны слоўнік, гісторыя лексікаграфіі, гісторыя тэрмінаграфіі, інкарпаваныя слоўнікі, слоўніковы артыкул, мікраструктура, макроструктура.

The article proves that during the significant part of the XX–XXI centuries Belarusian linguistic terminography has been developing in the direct connection to other branches of terminography under the influence of certain social-political circumstances. In studying the explanatory dictionaries the following lexicographic parameters are taken into account: the volume of register, functional type, type of macrostructure. It is concluded that explanatory incorporated dictionaries of linguistic terms are a rather important segment of Belarusian terminography. Terminography claims the status of an independent linguistic discipline that unites the achievements of lexicography, terminology and lexicology; in these conditions, understanding the features of compiling incorporated dictionaries is essential for realizing the general history of terminography and formation of its theory.

Keywords: Belarusian lexicography, terminography, terminological dictionary, history of lexicography, history of terminography, incorporated dictionary, dictionary entry, macrostructure, microstructure.

Артыкул прысвечаны вывучэнню інкарпаваных агульных слоўнікаў і зн. невялікіх лексікаграфічных твораў, якія ўключаны ў склад іншых выданняў (уласна лексікаграфічнага, лінгвадыдактычнага, энцыклапедычнага характару) і не абмежаваны тэматычна. Аб'ектам даследавання сталі тлумачальныя слоўнікі лінгвістычных тэрмінаў.

Папярэдняе знаёмства з матэрыялам сведчыць, што інкарпаваныя слоўнікі адрозніваюцца паміж сабой па шэрагу параметраў, асноўнымі з якіх з'яўляюцца аб'ём рээстру (агульныя і аспектычныя слоўнікі), тып інкарпацыі (слоўнікі-падборкі і слоўнікі-дадаткі), функцыянальны тып (тлумачальныя, перакладныя і тлумачальна-перакладныя слоўнікі), тып мікраструктуры (алфавітныя, алфавітна-гнездавыя слоўнікі).

Агульныя інкарпаваныя слоўнікі ўключаюць тэрміналогію розных раздзелаў мовазнаўства (пры іх укладанні могуць быць улічаны ўзроставыя або адукацыйныя асаблівасці карыстальнікаў).

У рээстр аспектных інкарпаваных слоўнікаў уваходзяць тэрміны аднаго або некалькіх раздзелаў лінгвістыкі.

Слоўнікі-падборкі з'яўляюцца завершанымі лексікаграфічнымі творамі, на склад рээстра якіх і форму падачы тэрмінаў не ўплывае змест і пры-

значэнне даменных выданняў. Па-сутнасці, яны максімальна набліжаюцца да аўтаномных тэрміналагічных слоўнікаў і найчасцей адрозніваюцца ад іх толькі меншым аб'ёмам.

Форма і змест слоўнікаў-дадаткаў (ад'юнктыўных слоўнікаў) залежаць ад прызначэння і зместу даменных выданняў (напрыклад, дапаможнікаў для вучняў агульнаадукацыйных школ).

Мікраструктура тлумачальных слоўнікаў фарміруецца зонай намінацыі, зонай семантызацыі і – факультатыўна – зонай ілюстрацый, зонай пашпартызацыі і інш.

Перакладныя слоўнікі ўключаюць у склад слоўнікавага артыкула зону намінацыі і зону эквіваленцыі.

Тлумачальна-перакладныя слоўнікі сумяшчаюць асаблівасці мікраструктуры тлумачальных і перакладных слоўнікаў.

Рээстр алфавітных слоўнікаў пабудаваны ў адпаведнасці з парадкам размяшчэння літар у алфавіце, а зона намінацыі ўключае лемы толькі першага парадку.

У алфавітна-гнездавых слоўніках па алфавіце размяшчаюцца толькі лемы першага парадку, а сублемы (лемы другога, трэцяга і г. д. парадку) апісваюцца па алфавітным прынцыпе ў межах аднаго слоўнікавага артыкула.

Слоўнікі *спарадычнай* мікраструктуры характарызуюцца непаслядоўнай падачай слоўнікавых артыкулаў, пры якой суадносныя тэрміналагічныя адзінкі ў розных выпадках могуць выконваць як функцыю лемы, так і сублемы; такі парадак характэрны для асобных выданняў эпохі фарміравання нацыянальнай тэрмінаграфіі.

Беларуская тэрмінаграфія на працягу значнай часткі XX–XXI стагоддзяў знаходзілася пад непасрэдным уплывам грамадска-палітычных абставін. Сістэма яна пачала развівацца ў пачатку 1920-х гадоў.

Ва ўмовах, калі нормы беларускай літаратурнай мовы знаходзіліся ў стадыі фарміравання, аптымальным рашэннем для канструявання нацыянальных тэрмінасістэм стала падрыхтоўка перакладных слоўнікаў, у якіх рускія тэрміны падаваліся б з беларускімі адпаведнікамі. Падборкі тэрмінаў, апрацаваных спецыялістамі тэрміналагічнай камісіі пры навукова-літаратурным аддзеле Народнага камісарыята адукацыі ў Мінску, выносіліся на грамадскае абмеркаванне і публікаваліся ў перыядычным выданні «Веснік Народнага Камісарыята Асветы» (1922: № 1 / 3, с. 11–20; № 2 / 4, с. 10–14; № 3–4, вып. 5–6, с. 9–13; № 5–6, вып. 7–8, с. 13–21; вып. 9–10, с. 14–21; вып. 11–12, с. 13–16; вып. 11–12, с. 14–15 і інш.).

Першай апублікаванай падборкай тэрмінаў стаў невялікі слоўнік-рээстр Я. Ю. Лёсіка «Граматычная тэрміналогія» (1921, № 2, с. 13–18), які закляў падставы для беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі. У аснову працы былі пакладзены тэрміны, прапанаваныя ў «Беларускай граматыцы для школы» Б. А. Тарашкевічам: *галосны гук, дзезяслоў, зычны гук, націск, прыйма, прыслоўе, склад* і інш. Аднак шмат якіх з іх з'явіліся няўдалымі і былі заменены на іншыя: *імя назоўнае* ← *імя; імя прыметнае* ← *прымета; імя лічэбнае* ← *чысло; злучнік, злуч* ← *злуч; нескладовы гук* ← *паўгалосны гук* і інш. [1].

Тэрмінаграфічныя вопыты 1920-х гадоў былі неадназначныя з пункту гледжання сістэмнасці і «чысціні метадалогіі», аднак менавіта яны сталі падмуркам для далейшай кваліфікацыі нацыянальнай лінгвістычнай тэрміналогіі.

На працягу XX стагоддзя беларускімі і замежнымі даследчыкамі было падрыхтавана больш за дзясяткаў аўтаномных слоўнікаў, у якіх апісваліся (фіксаваліся, перакладаліся або тлумачыліся) тэрміны мовазнаўства: «Слоўнік граматычна-лінгвістычнае тэрміналогіі» (Я. Лёсік, І. Луцэвіч, К. Міцкевіч і інш., 1927), «Праект слоўніка. Мовазнаўства» (1935), «Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» (А. Л. Юрэвіч, 1962), «Слоўнік па мовазнаўстве: праект для абмеркавання» (М. П. Лобан; 1967), «Слоўнік Мовазнаўства: для 2-га выдання *Беларускай Савецкай Энцыклапедыі*: праект для абмеркавання» (1984), «Русско-белорусский словарь лингвистических терминов» (пад рэд. М. В. Бірылы і П. У. Сцяцко; 1988), «Беларуска-рускі слоўнік лінгвістычных тэрмінаў з метадычнымі парадамі для студэнтаў спецыяльнасці 02.17» (М. З. Міхей; 1989), «Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» (П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк; 1990), «Кароткі руска-беларускі слоўнік лінгвістычных тэрмінаў (для настаўнікаў па-

чатковых класаў)» (Т. І. Якубовіч; 1992), «Руска-беларускі слоўнік па методыцы мовы» (Т. І. Якубовіч; 1992), «Słownik terminologii lingwistycznej (białorusko-rosyjsko-polski i polsko-rosyjsko-białoruski)» (E. Jurowiec i inne; 1994), «Беларуская мова: энцыклапедыя» (пад рэд. А. Я. Міхневіча; 1994), «Białorusko-polsko-rosyjski słownik terminów lingwistycznych i leksyki specjalnej» (W. Bekisz, H. Fontański; 1997), «Слоўнік-даведнік асноўных лінгвістычных і тэкстапагічных тэрмінаў» (М. В. Абабурка; 1998) і інш.

З канца 1980-х гадоў назіраецца актывізацыя інкарпараванай лінгвістычнай лексікаграфіі. У гэты час невялікія слоўнікі лінгвістычнай тэрміналогіі ўключаюцца ў падручнікі для вучняў пачатковых класаў або змяшчаюцца на іх форзацах (каля 15 прац). Структурныя і зместавыя асаблівасці слоўнікаў залежаць ад цэлага шэрагу фактараў, найбольш істотнымі з якіх з'яўляюцца тэматыка даменнага выдання, прызначэнне даменнага выдання, аб'ём даменнага выдання.

Аднак пераважная большасць такіх слоўнікаў – перакладныя – тлумачальнымі з'яўляюцца толькі два з іх – «Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» у падручніку па беларускай мове для 10–11 класаў (1999) і «Тэрміналагічны даведнік» у падручніку для вучняў 8 класа (2001) [2; 3].

«Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» В. І. Несцяровіча, П. С. Васюковіч, Г. А. Арцямёнка, Л. І. Злобін, Я. Н. Марозавай з'яўляецца агульным слоўнікам-дадаткам і ўключае 87 тэрмінаў з розных раздзелаў мовазнаўства [2]. Макраструктура слоўніка алфавітная, слоўнікавыя артыкулы складаюцца з зоны намінацыі і зоны семантызацыі. У асобных выпадках дадаецца зона ілюстрацый:

Словазлучэнне_n¹ – [спалучэнне двух і больш знамянальных слоў, звязаных паміж сабой па сэнсе і граматычна на аснове падпарадкавальнай сувязі]

Словаўтваральны ланцужок_n – [рад аднакаранёвых слоў, звязаных між сабой адносінамі паслядоўнай вытворнасці, г. зн. кожнае вытворнае слова (звяно) ланцужка непасрэдна ўтворана ад папярэдняга слова (звяна) у ланцужку і адначасова служыць базай для ўтварэння наступнага слова ў ланцужку, напрыклад: грунт – грунтаваць – абгрунтаваць – абгрунтаваны – абгрунтаванасць – неабгрунтаванасць]

Рээстр агульнага слоўніка-дадатка «Тэрміналагічны даведнік» Г. М. Малажай, З. М. Заіка, Н. М. Чалюк складаецца з 58 слоўнікавых артыкулаў, у якіх апісваюцца паняцці, што выкарыстоўваюцца ў даменным выданні [3]. Тэрміны размяшчаюцца па

¹ Тут і далей прамыя дужкі з перакладзінкай («{» і «}») служаць для вылучэння межаў зон інфармацыі ў структуры слоўнікавага артыкула, а таксама для засяроджвання ўвагі на пэўных элементах слоўніка. Тып зоны абазначаецца з дапамогай ніжніх індэксаў: *eq* – зона эквіваленцыі (англ. *equivalent*), *et* – зона этымалагічнай інфармацыі (англ. *etymology*), *i* – зона ілюстрацый (англ. *illustration*), *n* – зона намінацыі (англ. *nomination*), *p* – зона пашпартызацыі (англ. *passport*), *pr* – зона прагматычнай інфармацыі (англ. *pragmatic*), *r* – зона адсылка (англ. *reference*), *sem* – зона семантычнай інфармацыі (англ. *semantics*), *syn* – зона сінонімаў (англ. *synonyms*).

алфавіце, слоўнікавыя артыкулы складаюцца з зоны намінацыі і зоны семантызацыі:

Назоўнік_n – [самастойная часціна мовы, якая абазначае прадмет і ў пачатковай форме адказвае на пытанні *хто? што?*]_{sem}

Неалагізм_n – [слова ці выраз, якія ўзніклі ў мове як назвы новых ці ўжо існаваўшых прадметаў, з’яў, паняццяў і маюць адценне навізны]_{sem}

Такім чынам, слоўнікавыя артыкулы ў інкарпараваных тлумачальных слоўніках для школьнікаў у структурным плане прынцыпова не адрозніваюцца (табліца 1).

Агульныя інкарпараваныя слоўнікі тэрмінаў уключаны ў якасці дадаткаў у дапаможнікі для абітурыентаў Ліцэя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта [4–6]. Слоўнікі з’яўляюцца цалкам ідэнтычнымі, у іх налічваецца па 30 слоўнікавых артыкулаў, кожны з якіх складаецца з рэестравай адзінкі і яе тлумачэння.

Постфікс_n – [афікс, які стаіць пасля канчатка ці формаўтваральнага суфікса]_{sem}

Пабуджальны сказ_n – [сказ, у якім выражаецца волевыяўленне таго, хто гаворыць]_{sem}

Поўны сказ_n – [сказ, у складзе якога ёсць усе структурна неабходныя кампаненты]_{sem}

Слоўнік «Мова. Чытанне. Письмо», падрыхтаваны пад рэд. І. Р. Кожуха ў 2001 годзе, з’яўляецца складовай часткай «Тлумачальнага слоўніка тэрмінаў пачатковага навучання» [7]. Акрамя названага, у агульную структуру выдання ўваходзяць слоўнікі «Педагогіка і псіхалогія», «Матэматыка», «Прырода знаўства», «Працоўнае навучанне».

Паводле аўтараў, выданне можа служыць своеасаблівым дапаможнікам для студэнтаў педагогічных спецыяльнасцей і настаўнікаў пачатковых класаў; «слоўнік ставіць сваёй мэтай сістэматызаваць і ў пэўнай ступені ўніфікаваць тэрміналагічныя паняцці, якія выкарыстоўваюцца ў пачатковым выкладанні» [7, с. 3]. Такім чынам, тэматычна рэестр слоўніка не абмяжоўваецца тэрміналогіяй падручнікаў для вучняў пачатковых класаў, а зафіксаваныя тэрміны прадстаўляюць большасць раздзелаў лінгвістыкі: *фналогію: аглушэнне зычных, аканне, дэканне* і інш.; *графіку і арфаграфію: азбука, апостраф, арфаграма, літара, раздзяляльны знак* і інш.; *лексікалогію: амонімы, антонімы, неалагізм, сінонімы* і інш.; *марфалогію: абрэвіатура, адвербалізацыя, ад’ектывацыя, займеннік, лік* і інш.; *сінтаксіс: абагульняльнае слова, адасoble-*

ныя члены сказа, аднаастайны сказ, складанае сінтаксічнае цэлае і інш.; *пунктуацыю: дужкі, знак прыпынку, курсіў* і інш., а таксама стылістыку: *аксюмаран, алегорыя, іронія, канцылярызм, літота* і інш., лінгвадыдактыку: *адаптацыя, актыўны слоўнік вучня, апераджальны гукавы аналіз, каменціраванае пісьмо, каса літар і складоў, сачыненне* і інш.

Ад многіх іншых тлумачальных слоўнікаў «Мова. Чытанне. Письмо» адрозніваецца наяўнасцю зоны эквіваленцыі, што дазваляе разглядаць яе пры вивучэнні перакладных слоўнікаў. Аднак пры гэтым зразумела, што асноўная задача слоўніка тлумачальнага, а зона адпаведнікаў выконвае толькі дапаможную функцыю.

Спосаб апісання рэестравых адзінак разлічаны на дастаткова падрыхтаваных карыстальнікаў. Параўнаем асобныя слоўнікавыя артыкулы з класічнага «Слоўніка лінгвістычных тэрмінаў» (1990) [8] і інкарпараванага слоўніка «Мова. Чытанне. Письмо» (2011) (табліца 2).

Макраструктура слоўніка – алфавітна-гнездавая, у слоўніку 294 артыкулы. Тыповы слоўнікавы артыкул складаецца з зоны намінацыі, зоны эквіваленцыі, зоны семантызацыі, зоны ілюстрацый*¹, зоны пашпартызацыі*:

АНТИТЭЗА_n [(АНТИТЕ́ЗА)]_{eq} – [стылістычная фігура, якая грунтуецца на кантрастным супрацьпастаўленні процілеглых паняццяў, думак, вобразаў, што дазваляе ўзмацніць выразнасць мовы]; *Чорнае да белага не прышываюць*;_{sem} [(Прыказка)]_p.

Малы жук, ды вялікі жук;_{sem} [(Прыказка)]_p. *Радасна сумна шалясцяць асіны*;_{sem} [(А. Куляшоў)]_p.

ОРГАНЫ МАЎЛЕННЯ_n [(ОРГАНЫ РЕЧИ)]_{eq} – [розныя часткі чалавечага арганізма, пры дапамозе і ўдзеле якіх утвараюцца гукі мовы; моўны апарат]; *О. маўлення актыўныя*;_{sem} [(О. речі актыўныя)]_{eq} – [рухомыя органы, якія выконваюць асноўную функцыю ў гукаўтварэнні: губы, язык, мяккае паднябенне, маленькі языкчок, галасавы звязкі]; *О. маўлення пасіўныя*;_{sem} [(О. речі пасіўныя)]_{eq} – [нерухомыя органы, якія не здольны да самастойнай працы пры ўтварэнні гукаў: зубы, альвеолы, цвёрдае паднябенне, поласць носа, гартань, глотка]_{sem}.

Табліца 2 – Мікраструктура «Слоўніка лінгвістычных тэрмінаў» і слоўніка «Мова. Чытанне. Письмо»

«Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» (1990)	«Мова. Чытанне. Письмо» (2011)
ДЗЭКАННЕ – характэрная рыса беларускай мовы: мяккае вымаўленне афрыкаты [дз]: <i>дзеці, дзянёк, падзяка, мядзведзь</i>	ДЗЭКАННЕ (ДЗЭКАНЬЕ) – пераход [д] у [дз]; характэрная рыса беларускай мовы, якая замацавалася ў напісанні, параўн.: рус. <i>день</i> – <i>дзень</i> , рус. <i>дети</i> – бел. <i>дзеці</i>

¹ Знакам астэрыска («*») пазначаюцца факультатывныя зоны слоўнікавых артыкулаў.

Табліца 1 – Слоўнікавыя артыкулы ў інкарпараваных слоўніках розных тыпаў

«Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» (1999)	«Тэрміналагічны даведнік» (2001)
Выказнік – галоўны член двухсастайнага сказа, які граматычна залежыць ад дзейніка і абазначае дзеянне або прымету, што прыпісваюцца дзейніку	Выказнік – галоўны член сказа, звязаны з дзейнікам, які абазначае, што пра яго гаворыцца, і адказвае на пытанні <i>што робіць прадмет? што зрабіў прадмет? які ён? хто ён такі? што такое прадмет?</i>

Некалькі агульных тлумачальных слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў з'яўляюцца дадаткамі да вучэбных дапаможнікаў для навучэнцаў сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў і студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў.

У якасці асобнай структурнай часткі ў вучэбны дапаможнік «Метадалогія лінгвістычных даследаванняў» В. І. Рагаўцова (2013) уключаны «Слоўнік выбраных лінгвістычных тэрмінаў» [9]. Яго рэестр арганізаваны па алфавітным прынцыпе і складаецца з 153 слоўнікавых артыкулаў. Слоўнік у пэўным сэнсе з'яўляецца ўзорным: ён укладзены па ўсіх правілах тэрмінаграфіі з улікам сувязей паміж асобнымі паняццямі і вызначаецца добра распрацаванай метамай. У слоўнікавым артыкуле вылучаецца зона намінацыі і зона семантызацыі. У многіх выпадках прадстаўлена таксама зона ілюстрацый, якая ўводзіцца ў слоўнікавы артыкул імпліцытна (з дапамогай слова «напрыклад») і як бы пашырае зону семантызацыі.

[КАНТРАСНАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ]_n – [такая дыстрыбуцыя, калі элементы могуць сустракацца ў адных і тых жа акружэннях і адрозніваюць адзінкі (гукавыя абалонкі слоў або значэнне марфем). Разгляданыя элементы з'яўляюцца рознымі адзінкамі – *фанемамі*, марфемамі]_{sem}. [Напрыклад,

ГЛЫБОКАЯ ДЫСТРЫБУЦЫЯ – *дыстрыбуцыя* на глыбіню больш як аднаго элемента (двух, трох і г. д.).

ДЫСТРЫБУЦЫЯ – сукупнасць моўных адзінак (*фанем*, марфем, лексем), якія ствараюць акружэнне аднароднай адзінкі.

ФАНЕМА – найменшая гукавая адзінка мовы, якая служыць для ўтварэння, распазнавання і адрознення значэнневых адзінак (слоў, марфем). Так, словы *дом*, *том*, *сом*, *ром* адрозніваюцца пачатковымі фанемамі <д>, <т>, <с>, <р>. **Ф.** як моўныя адзінкі рэалізуюцца ў маўленні ў *алафонах*.

→ **АЛАФОН** – канкрэтны гук, у якім рэалізуецца ў маўленні фанема. Напрыклад, фанема <б> рэалізуецца ў гуках [б] і [б'], [л] словаформы *дубы* (*ду[б]ы*), (на) *дубе* (*ду[б'э]*), *дуб* (*ду[л]*). [Рагаўцоў-2013, с. 61–64, 76]

Рэестравыя адзінкі, якія шырока выкарыстоўваюцца ў розных галінах навукі, удакладняюцца ў зоне намінацыі з дапамогай кампанентаў-кларыфікатываў. Прыём *кларыфікацыі* (ад англ. *clarification* 'высвятленне, праясненне') рэестравых адзінак заключаецца ў канкрэтызацыі лемы ў цэлым або асобнага яе кампанента за кошт увядзення альтэрнатыўнага кампанента (найчасцей ад'ектыва) у яе склад:

АНАЛІЗ [у м о в а з н а ў с т в е] – 1) падзел складанага моўнага цэлага на складнікі <...>

ІМАВЕРНАСЦЬ [у м а т э м а т ы ц ы] – лік, які характарызуе магчымасць сустракальнасці выпадковай з'явы ў пэўнай масавай з'яве.

Калі тэрмін не ўтварае поўнаінфармацыйнага слоўнікавага артыкула, а з'яўляецца часткай артыкула, прысвечанага тэрміну больш шырокага семантычнага аб'ёму, то даецца адсылка «гл.»:

фанемы <д> і <т> (*дом* і *том*), <з> і <с> (*каза* і *каса*), марфемы -е- і -і- (*балець* і *бляць*)]_i.

Да асобных лем або іх кампанентаў у слоўніку прыводзяцца сінонімы, якія звычайна заключаюцца ў круглыя дужкі (але могуць падавацца і без іх):

АРХЕТЫП [(праформа, прататып)]_{syn} – у кампаратывістыцы зыходная для наступных утварэнняў моўная форма <...>

АСНОУНЫЯ [(канкрэтныя)]_{syn} **ЗНАЧЭННІ** – такія, у якіх адлюстроўваюцца прадметы, дзеянні, якасці, што выражаюцца самастойнымі словамі або каранёвымі элементамі і не заключаюць у сабе ніякіх адносін (бел. *дом-*, *бел-*, *чыт-*).

ДЫЯЛЕКТАЛАГІЧНЫ АТЛАС [лінгвістычны атлас]_{syn} – сістэматызаваны зборнік дыялекталагічных карт пэўнай тэрыторыі <...>.

КЛАСЕМА [(катэгарыяльная сема)]_{syn} – найбольш агульная паводле зместу сема, што адпавядае катэгарыяльным значэнням частцін мовы <...>.

СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ [(кантрастыўны)]_{syn} **МЕТАД** – даследаванне і апісанне мовы праз яе параўнанне з іншымі мовамі з мэтай выявіць адметныя асаблівасці <...>.

Курсіўнае выдзяленне некаторых тэрмінаў у зоне семантызацыі паказвае на наяўнасць адпаведных суб'ерархічных слоўнікавых артыкулаў у рэестры

ІЗАМОРФЫ – *ізагласы*, якія акрэсліваюць межы пашырэння пэўнай марфалагічнай з'явы.

МАРФАЛАГІЧНЫЯ ІЗАГЛОСЫ – [гл. *Ізаморфы*].

Усяго ў слоўніку 20 такіх адсылачных артыкулаў (або 13 % ад агульнай колькасці).

У «Кароткі слоўнік тэрмінаў» з вучэбна-метадычнага комплексу па дысцыпліне «Гісторыя пісьма» В. Э. Зіманскага (2018) [10] уключана 30 слоўнікавых артыкулаў, звязаных з графікай. Кожны з іх фарміруецца зонай намінацыі і зонай семантызацыі. Аднак у асобных выпадках дадаецца таксама зона сінонімаў і зона ілюстрацый, якія асобна не вылучаюцца. Пры патрэбе ілюстрацыйныя прыклады ўводзяцца ў зону семантызацыі з дапамогай слова «напрыклад», а сінонімы падаюцца ў зоне намінацыі:

[Фанаграфічнае [(літарна-гукавое, **фанема-** тычнае, **фанемаграфічнае**)]_{syn} **пісьмо**]_n – [пісьмо,

у якім кожны графічны знак (літара) абазначае не цэлае слова, як у ідэаграфіі, і не склад, як у складовым пісьме, а асобны тыповы гук – фанему)^{sem}.

Фразаграмы_n – [пісьмовыя знакі, якія перадаюць цэлае выказванне, фразу]^{sem}.

Царкоўнаславянская мова_n – [мова якога-небудзь славянскага народа з элементамі стараславянскай мовы, якая выкарыстоўваецца ў літургіі]^{sem}.

Якснае чаргаванне_n – [у стараславянскай мове – мена галосных гукаў аднолькавай даўгаты гучання, але рознай якасці [(напрыклад, несці – носіць)]]^{sem}.

Храналагічна адным з апошніх інкарпараваных тлумачальных слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў для навучэнцаў і студэнтаў з'яўляецца «Слоўнік тэрмінаў», уключаны ў якасці дадатку ў вучэбна-метадычны дапаможнік «Беларуская мова» пад рэдакцыяй Л. П. Тамілінай (2019) [11]. Слоўнік з'яўляецца агульным і налічвае 41 слоўніковы артыкул, кожны з якіх складаецца з зоны намінацыі і зоны семантызацыі. У асобных выпадках дадаецца зона сінонімаў, зона этымалагічнай інфармацыі:

Арфаграфія_n [(праваліс)]_{syn} [(ад грэч. orthos – прамы, правільны; grapho – пішу)]_{et} – [сістэма агульнапрынятых правіл перадачы вуснай мовы на пісьме]^{sem} <...>.

Арфаэпічная норма_n – [норма, якая рэгулюе вымаўленне гукаў і іх спалучэнняў]^{sem}.

Такім чынам, тлумачальныя інкарпараваныя слоўнікі лінгвістычных тэрмінаў з'яўляюцца дастаткова важным сегментам беларускай тэрмінаграфіі XX–XXI стагоддзяў. Ва ўмовах, калі тэрмінаграфія прэтэндуе на статус самастойнай лінгвістычнай дысцыпліны, якая аб'ядноўвае дасягненні лексікаграфіі, тэрміналогіі і лексікалогіі, асэнсаванне асаблівасцей укладання інкарпараваных слоўнікаў з'яўляецца істотным для ўсведамлення агульнай гісторыі тэрмінаграфіі і станаўлення яе тэорыі.

Праведзенае даследаванне дазваляе зрабіць шэраг высноў.

1. Колькасць беларускіх інкарпараваных слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў тлумачальнага характару дастаткова для прызнання іх важнасці ў нацыянальным тэрмінаграфічным кантэксту.

2. Мікраструктура большасці слоўнікаў уключае абавязковыя і факультатыўныя кампаненты (табліца 3). Да абавязковых адносяцца зона намінацыі і зона семантызацыі. У адзінковым выпадку (слоўнік «Мова. Чытанне. Пісьмо», 2001) абавязковымі з'яўляюцца таксама зона эквіваленцыі і зона ілюстрацый. Факультатыўнымі (у залежнасці ад кантэксту працы) могуць быць: зона сінонімаў, зона этымалагічнай інфармацыі, зона ілюстрацый, зона пашпартызацыі.

Табліца 3 – Аспектныя інкарпараваныя тлумачальныя слоўнікі лінгвістычных тэрмінаў

Слоўнік	Год	Тып інкарпарацыі	Функцыянальны тып	Тып макраструктуры	Зоны мікраструктуры
Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў (В. І. Несцяровіч і інш.)	1999	дадатак	тлумачальны	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, ілюстрацый*
Мова. Чытанне. Пісьмо	2001	падборка	тлумачальна-перакладны	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, эквіваленцыі, ілюстрацый*, пашпартызацыі*
Тэрміналагічны даведнік	2001	дадатак	тлумачальны	алфавітная	намінацыі, семантызацыі
Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў (рэд. С. А. Важнік)	2002	дадатак	тлумачальны	алфавітная	намінацыі, семантызацыі
Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў (рэд. С. А. Важнік, В. В. Кушнярэвіч)	2006	дадатак	тлумачальны	алфавітная	намінацыі, семантызацыі
Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў (рэд. С. А. Важнік, Н. Я. Вайніловіч, В. В. Кушнярэвіч)	2010	дадатак	тлумачальны	алфавітная	намінацыі, семантызацыі
Слоўнік выбравых лінгвістычных тэрмінаў (В. І. Рагаўцоў)	2013	дадатак	тлумачальны	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, ілюстрацый*, сінонімаў*
Кароткі слоўнік тэрмінаў (В. Э. Зіманскі)	2018	дадатак	тлумачальны	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў*, этымалагічнай інфармацыі*
Слоўнік тэрмінаў (пад рэд. Л. П. Тамілінай)	2019	дадатак	тлумачальны	алфавітная	намінацыі, семантызацыі, сінонімаў*, этымалагічнай інфармацыі*

3. «Ідэальны слоўнікавы артыкул» у інкарпараваным тлумачальным слоўніку павінен фарміравацца зонай намінацыі, зонай этымалагічнай інфармацыі, зонай сінонімаў, зонай семантызацыі, зонай ілюстрацый і зонай пашпартызацыі. Зона эквіваленцыі ў тлумачальнай тэрмінаграфічнай працы дапушчальная толькі для выданняў эпохі станаўлення галіновай тэрмінасістэмы або ў слоўніках вучэбнага характару.

ЛІТАРАТУРА

1. Дзятко, Д. Інкарпараваныя перакладныя слоўнікі ў беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі / Д. Дзятко // Slavica Nitriensia: časopis pre vskum slovanskych filologij. – 2019. – Ročník 8. – № 2. – S. 90–98.
2. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў // Беларуская мова : падручнік для 10–11 класаў агульнаадукацыйных школ з рускай мовай навучання / В. І. Несцяровіч [і інш.]. – Мінск : Народная асвета, 1999. – С. 262–266.
3. Тэрміналагічны даведнік // Малажай, Г. М. Беларуская мова : 8 клас : эксперыментальны падручнік для школ з рускай мовай навучання / Г. М. Малажай, З. М. Заіка, Н. М. Чалюк. – Мінск : Рэд. часоп. «Адукацыя і выхаванне», 2001. – С. 276–280.
4. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў // Беларуская мова і беларуская літаратура : дапаможнік для абітурыентаў Ліцэя БДУ / С. А. Важнік [і інш.] ; пад агульн. рэд. С. А. Важніка. – Мінск : БДУ, 2002. – С. 88–89.
5. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў // Беларуская мова і літаратура : алімпіядныя заданні : дапаможнік для абітурыентаў Ліцэя БДУ / С. А. Важнік [і інш.] ; пад агульн. рэд. С. А. Важніка, В. В. Кушнярэвіч. – Мінск : БДУ, 2006. – С. 155–157.
6. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў // Беларуская мова і беларуская літаратура : дапаможнік для абітурыентаў Ліцэя БДУ / С. А. Важнік [і інш.] ; пад агульн. рэд. С. А. Важніка, Н. Я. Вайніловіч, В. В. Кушнярэвіч. – Мінск : БДУ, 2010. – С. 239–241.
7. Мова. Чытанне. Пісьмо // Тлумачальны слоўнік тэрмінаў пачатковага навучання / Т. А. Кавальчук [і інш.] ; пад рэд. І. Р. Кожуха. – Мінск : БелЭн, 2001. – С. 87–167.
8. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк ; пад рэд. М. В. Брылы, П. У. Сцяцко. – Мінск, 1990. – 221 с.
9. Рагаўцоў, В. І. Слоўнік выбраных лінгвістычных тэрмінаў // В. І. Рагаўцоў // Метадалогія лінгвістычных даследаванняў / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў, 2013. – С. 61–77.
10. Кароткі слоўнік тэрмінаў // Кароткія пісьма для спецыяльнасці 1-21 05 01 Беларуская філалогія : вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне / склад. В. Э. Зіманскі. – Віцебск : ВДУ, 2018. – С. 179–180.
11. Слоўнік тэрмінаў // Беларуская мова : вучэбна-метадычны дапаможнік / В. М. Богдан [і інш.] ; пад рэд. Л. П. Тамілінай. – Мінск : РІПА, 2019. – С. 370–378.

4. Рээстр інкарпараванага слоўніка-дадатку павінен карэляваць са зместам даменнай працы, а сам слоўнік прызначаны для выканання дапаможна-ілюстрацыйнай функцыі.

5. Актуальным з'яўляецца стварэнне кампаратыўнага слоўніка лінгвістычных тэрмінаў на базе існуючых інкарпараваных слоўнікаў тлумачальнага тыпу. Гэта будзе спрыяць як унармаванню тэрміналогіі ў цэлым, так і выпрацоўцы агульных прынцыпаў тэрмінаграфіі.

REFERENCES

1. Dzyatko, D. Inkarpavanyya perakladnyya slouniki u belaruskaj lingvistychnaj terminografii / D. Dzyatko // Slavica Nitriensia: časopis pre vskum slovanskych filologij. – 2019. – Ročník 8. – № 2. – S. 90–98.
2. Slounik lingvistychnyh terminau // Belaruskaya mova : padručnik dlya 10–11 klasaŭ aŭl'naadukacyjnyh shkol z ruskaj movaj navuchannya / V. I. Nescjarovich [i insh.]. – Minsk : Narodnaya asveta, 1999. – S. 262–266.
3. Terminalagichny davednik // Malazhaj, G. M. Belaruskaya mova : 8 klas : eksperymentalny padručnik dlya shkol z ruskaj movaj navuchannya / G. M. Malazhaj, Z. M. Zaika, N. M. Chalyuk. – Minsk : Red. chasop. «Adukacyya i vyhavanne», 2001. – S. 276–280.
4. Slojnik lingvistychnyh terminau // Belaruskaya mova i belaruskaya litaratura : dapamozhnik dlya abiturientau Liceya BDU / S. A. Vazhnik [i insh.] ; pad agul'n. red. S. A. Vazhnika. – Minsk : BDU, 2002. – S. 88–89.
5. Slounik lingvistychnyh terminau // Belaruskaya mova i litaratura : alimpijadnyja zadanni : dapamozhnik dlya abiturientau Liceya BDU / S. A. Vazhnik [i insh.] ; pad agul'n. red. S. A. Vazhnika, V. V. Kushnyarevich. – Minsk : BDU, 2006. – S. 155–157.
6. Slojnik lingvistychnyh terminau // Belaruskaya mova i belaruskaya litaratura : dapamozhnik dlya abiturientau Liceya BDU / S. A. Vazhnik [i insh.] ; pad agul'n. red. S. A. Vazhnika, N. Ya. Vajnilovich, V. V. Kushnyarevich. – Minsk : BDU, 2010. – S. 239–241.
7. Mova. Chytanne. Pis'mo // Tlumachal'ny slounik terminau pachatkovaga navuchannya / T. A. Kaval'chuk [i insh.] ; pad red. I. R. Kozhuha. – Minsk : BelEn, 2001. – S. 87–167.
8. Scyacko, P. U. Slounik lingvistychnyh terminau / P. U. Scyacko, M. F. Gulicki, L. A. Antanyuk ; pad red. M. V. Biryly, P. U. Scyacko. – Minsk, 1990. – 221 s.
9. Ragaucou, V. I. Slojnik vybranyh lingvistychnyh terminau // V. I. Ragaucou // Metadalogiya lingvistychnyh dasledavannyau / V. I. Ragaucou. – Magilyoŭ, 2013. – S. 61–77.
10. Karotki slounik terminau // Gistoryya pis'ma dlya specyjal'nasci 1-21 05 01 Belaruskaya filalogiya : vuchebna-metadychny kompleks pa vuchebnaj dyscypline / sklad. V. E. Zimanski. – Vicesk : VDU, 2018. – S. 179–180.
11. Slounik terminau // Belaruskaya mova : vuchebna-metadychny dapamozhnik / V. M. Bogdan [i insh.] ; pad red. L. P. Tamilinaj. – Minsk : RIPA, 2019. – S. 370–378.